
Рецензії

МОНОГРАФІЯ ПРО ОДЯГ ЗАХІДНИХ ЛЕМКІВ

Микола МУШИНКА
професор, д-р філологічних наук,
академік НАН України,
Пряшів, Словаччина

Олександр МУШИНКА
доктор філософії,
науковий співробітник Інституту ромських студій
Пряшівського університету,
Пряшів, Словаччина

**Krakowiacy, Lachy, Górale. Stroje wsi
małopolskiej. Tom X. Lemkowie Sądecky
i Gorliccy. Rusini Szlachtownscy. Małopolskie
Centrum Kultury SOKÓŁ w Nowym Sączu.
Text, wybór materiału ilustracyjnego Jerzy
Starzyński. Nowy Sącz, 2020. 304 s.**

Книга Юрія Старинського є останнім, **деся-
тим томом** унікального видавничого проєк-
ту **Краков'яки, Ляхи, Горалі. Одяг малополь-
сько села** (Krakowiacy, Lachy, Górale. Stroje wsi
małopolskiej), який до друку підготував у 2020 році
Малопольський центр культури «SOKÓŁ» із Но-
вого Сончу.

У рамках цієї серії автори поодиноких томів під керівництвом знаменитого польського етнографа та музеєзнавця Марії Брилак-Залуської, яка є не тільки визначним спеціалістом з народного одягу, але й фахівцем в галузі музеїв під відкритим небом та музейних експозицій загалом, поступово опрацьовували народний одяг цього регіону: том I. Краков'яки західні (автор Агнешка Марчак, 136 с.); том II. Краков'яки східні (автор Уршула Ґієронь, 192 с.); том III: Ляхи Садецькі, Погоряни (автор Марія Брилак-Залуська, 256 с.); том IV: Ляхи Лімановські, Ляхи Счиржицькі (автори Малгоржата Войтович-Вербіцка, Марія Брилак-Залуська, 152 с.); том V: Горалі Загоржанські, Горалі Клісчаці (автори Катерина Цекларж, Дорота Маєрчик, 176 с.); том VI: Горалі Бабйогорчі, Горлаі Оєравські (автори Кароліна та Марцін Ковальчик, Ядвіґа Пілх, 168 с.); том VII: Горалі Підгалля, Горалі Охотнічі (автори Станіслава Требунія-Шашел, катарина Фієдлер, 256 с.); том VIII: Горалі Спіша, Горалі Щавниці і Пенін (автори Юстина Ммасовієд, Барбара Аліна Вєгларж, 232 с.); том IX: Горалі Сондечу, Горалі Надпопруддя (автори Марія Брилак-Залуська, Пйотр Куліг, 176 с.); том X: Лємове Сондеча о Горлиць, Русини Шляхтовиців (автор Юрій Старинський, 304 с.).

Якщо ми уявимо собі, що Малопольське воєводство займає актуально територію приблизно 15 тисяч кв. км, на якій проживає приблизно 3,2 млн. жителів, і що йдеться про багатоетнічний регіон, на якому проживає понад десять етнографічних груп, то ця видавнича серія, обсягом 2048 с., є вчинком, гідним подиву. За потреби ми б дуже тяжко розшукували подібну до нього серію навіть в європейському контексті. На цьому місці необхідно зазначити, що ця видавнича серія — результат дослідницько-документаційного проєкту, який реалізував згадуваний Малопольський культурний центр завдяки європейським фондам в рамках Регіональної оперативної програми Малопольського воєводства.

Нами представлений десятий (і щодо обсягу найбільший — 304 с.) том Юрія Старинського є пер-

шою монографією про народний одяг лемків Сандеччини і Горличчини (с. 5—194; 280 ілюстрацій) та русинів Шляхтовщини у Польщі (с. 195—301; 169 іл.). Кожна частина, крім вступів, охоплює ґрунтовні описи одягів цих регіонів, які поповнені численними фотографічними ілюстраціями як в самому тексті поодиноких фахових розвідок, так і в рамках самостійного великоформатного додатку.

У «Вступному слові» головна редакторка десяти томника Марія Булак-Залуська зауважила, що на території Малопольського воєводства колись було майже 30 типів народного одягу. Сьогодні він зберігся лише в самодіяльних фольклорних колективах (за винятком Підгалля, де горальський одяг досі виконує святкову функцію). Тут же вона поіменно подякувала понад сотням осіб та кільком десяткам установ, що брали участь у рішенні цієї програми.

Юрій Старинський, засновник і керівник Лемківського ансамблю пісні і танцю «Кичера» у Легніці (на виселенні), у своєму «Вступі» до першої частини (с. 7—24) подав характеристику досліджуваного регіону. Він підкреслив, що етнонім «лемки» в літературі з'явився щойно в 30—40 роках ХІХ ст., замінивши старші назви «русини», «руснаки», які за інерцією дійшли до наших днів. Тут же він вижевив територію Лемківщини та подав її коротку історію, починаючи від літописного руського племені білих хорватів через волоську колонізацію до наших днів.

Найвизначнішою подією в тогочасному житті лемків, на його думку, була Берестейська унія 1596 року, згідно з якою православна церква Польщі визнала зверхність Папи Римського, зберігши свій слов'янський (не латинський) характер релігійних обрядів. Внаслідок Першого поділу Польщі 1772 року Лемківщина разом з Галичиною потрапила до складу Австрії. Великих збитків зазнала Лемківщина в часі Першої і Другої світових воєн та, зокрема, у перші післявоєнні роки, коли більшість лемків було виселено в Радянську Україну, а тих, що залишилися, в 1947 році в рамках операції «Вісла» — в західну та північну Польщу.

У розділі «Характеристика найстаршого лемківського одягу» Ю. Старинський на основі архівних джерел, публікованих праць та, перш за все, власних польових досліджень підкреслив високу естетичну вартість лемківського одягу. «Золотим віком» розвитку лемківського одягу він вважає 1850—1880 роки ХІХ століття. Зразком (канонем) цього одягу був для нього одяг лемків околиці Криниці біля 1860 року.

Детальному описові лемківського народного одягу присвячено дві частини монографії: 1. *Лемки Сандеччини та Горличчини* (с. 25—194) та 2. *Русини Шляхтовщини* (с. 195—302). Обидві частини він розділює за ідентичним принципом, в першому плані на основі статевого принципу, а опісля на основі його функції та віку користувача: *Детальний опис чоловічого одягу*, *Детальний опис жіночого одягу*, *Одяг обрядовий* (у шляхтовських лемків лише *весільний*), *Вбрання робоче*, *Вбрання дітей*, *Сучасний лемківський одяг*, *Англомовне резюме*, *Література*, *Альбомна частина*.

Кожен розділ описаний до найменших подробиць. По суті, кожній частині одягу присвячено окремий підрозділ. В описі **чоловічого одягу** це: *кошеля або сорочка*, шита з одного домашнього полотна, у міжвоєнний період з фабричного з вшитими рукавами, внизу відкритими або запинаними гудзиками. Влітку, коли парубки ходили тільки в сорочках, їх рукави закінчувалися вишиваними *зап'ястками* (*за рукавками*). Нижній одяг становили *гачі*, на них *ногавки* (з полотна) або *холошні* (із сукна). *Ногавки* та *холошні* були підтримувані шкіряним ременем — *скружинком*, який інколи й у три рази опоясував *талію*. «Гонорові» парубки та багаті газ-

ди носили широкі *череси* з трьома-чотирма мосажними пряжками. Верхній чоловічий одяг становила полотняний камзол, званий *лайбик* або *друшляк* та *вестка* (камзол з чорного сукна). Улюбленими були *кожушки* без рукавів, звані *сердаки*, шиті із шкіри молодих ягнят. Верхнім зимовим одягом були: *сагайдак* або *губаня* (з овечої шкіри з вовною зовні), *гуня*, *гунька* (з вовняного сукна) різних форм. У можливих лемків улюбленими верхніми одягами були: *капота* та *жупан*. У зимову пору поширеними були *довгі кожухи*, спроваджені «з Венгер» (Бардієва та Старої Любовні).

Типовим елементом верхнього чоловічого одягу лемків була *чуга* (*чуганя*, *опонеча*), шита з грубого саморобного сукна. Виступала у кількох варіантах: *чуга з зубами*, *чуга з торочками*, *галена* тощо. По суті, майже кожне село мало інший тип *чуги*.

Типовим щоденним чоловічим взуттям лемків були *керпці*. До міста і до церкви чоловіки обували *скірні*, здебільшого куповані на торгах, пізніше — *сукняки* та *папучі*. Типовим чоловічим головним убором були *капелюхи* (*калапи*, *крисані*). Носили їх цілий рік — в будні і на свято. В літню гарячу пору заміняно їх солом'яними *капелюхами*, у сильні морози старші газди одягали *чапки* (*бараниці*). Додатком до чоловічого одягу були *рукавиці*, *фая* (*файка*), *дуганчак*, *кресиво*, *пицалка*, ніж — *циганок*, *сокирка*, *палица*, *коструб*, *торба* (*цидило*), *кобівка*, *хусточка до носа*, *перстенок*, *пірко* тощо.

Жіночий одяг. У давніших часах лемкинці обходилися без білизни, а безпосередньо на тіло одягали сорочку, звану *оплича*, рукавці якої закінчувались гарно вишитими манжетами. Роль білизни виконував *подолок* з грубого полотна. Нижня частина жіночого вбрання називалася *кабат* різних кольорів, званих *фарбанками*; на урочисті свята та молодіжці до шлюбу — білі. *Кабати* були густо плісовані — *гуфровани кабати* — *укладачки*. Після Першої світової війни *кабат* зготовлювали виключно з купованого фабричного полотна.

У 30-х роках прийшла мода на *тибетівки*. Ще на початку ХХ століття *кабати* були довгі, сягали по п'ят. Поступово їх довжина скорочувалася. На *кабат* спереду жінки одягали *запаску* з орнаментом внизу (звичайно рослинним), званим *партиці*. Лемкинці називали *запаску* — *шурц* або *фартух*. На *кошелі* жінки надягали *горсети* (*лайбик*) різних кольорів. У

книзі вони представлені сімома зразками. Конкуруючи *горзетам* становили *сердаки* (*кожушки*). Давнім елементом жіночого одягу лемків була *дужа хустта*, покладена замість горесту прямо на *оплича*. На Сандеччині жінки, особливо старші, носили *візитки* і *кафтанки* (*катанки*). На усій Лемківщині типовим верхнім жіночим одягом були *гуньки*, шиті з домашнього сукна; взимку — *кожухи* — з рукавами і без рукавів, багато оздоблені орнаментами. *Кожухи* були часто складовою частиною шлюбного обряду. Подібними до *кожушків*, але довгими (нижче колін) були *шуби*, звані *менти*.

Волосся дівчата заплітали в *кіску* з *басамуською* на кінці. Щоб волосся було гладким, натирали його смальцем або сиропом.

Архаїчним елементом впорядкування дівочого волосся була *парта*. Шні дівчата оздоблювали намистом (*коралі*, *пацюрки*, *каленьки*, *гердани*, *перли*). На будень і свято дівчата накривали голову *хусточками*. Заміжні жінки навіть дома ніколи не ходили з відкритими головами. Волосся накривали *цепцем* та *хусткою*. У деяких селах волосся сплітали в *конті*, *химлі* або *чуби*. Майже скрізь і дівки, і заміжні жінки накривали одяг довгими *плахтами* (*порти*, *рантухи*, *завійки*). На ноги жінки обували *ходаки*, однак до церкви — чорні або жовті *саф'яни* з м'якої шкіри або *скірні* з *міхом*. Пізніше модними стали *черевики*. Буденним взуттям були *керпці* з *наволоками*. Додатками до жіночого одягу є *перстені*, *стрічки*, *басамужки* та *молитовні книжки*.

Розділ «Обрядовий одяг лемків» розпочинається дуже стислим описом подарунку хрещених батьків похресникові т. зв. *крижмо*.

Найбільшу частину цього розділу логічно присвячено весільному одягу, причому автор особливо не зосереджувався тільки на самому акті весілля, але підійшов до цієї теми у значно ширшому контексті. Починає із перших контактів між нареченими, де наводить, що взаємні подарунки майбутніх молодожнів розпочиналися ще перед весіллям. Хлопці дарували своїм симпатіям найчастіше *стрічки* до волосся, *гребені*, *пацюрки* або *хустки*. Дівчата дарували обраним парубкам *перка* до *капелюха* (*покрейтки*), на заручинах — сорочку (*оплящина*). Зокрема, урочистим був шлюбний одяг молоді: на голові *вінок* з *барвінку* (*букет*), червоний або рожевий *кабат*, *блужка* з *ситком*, широка біла *запаска*, білий *кабат*,

парта. Одяг молодого: капелюх з перком, сорочка, полотняні *ногавки*, в зимову пору — *холошні*, шкіряний *ремін* або *черес*, *лайбик*, *друшляк*, *скірні з острогами*, *білий пояс*, *чуга*.

Точно встановлений порядок мав і **похоронний обряд**. Якщо вмерла дівчина або молода заміжня жінка, їх покладали до труни у весільному одязі. Старшу жінку одягали у вбрання, нею підготовлене «на смерть». Якщо умер парубок, покладали його до труни у весільному вбранні. Жонатого чоловіка покладали в труну у святковому одязі без *капелюха*, *чуги* і *гуні*.

Робоче вбрання залежало від пори року та характеру роботи. Звичайно було виготовлене з підряднішого полотна чи сукна. Часто в роботі вживали зношений святковий одяг. Автор дуже добре констатує факт, що робочий одяг щодо форми і типології майже не відрізнявся від повсякденного одягу. Різниця між ними була головним чином на естетичному рівні: робочий одяг оздоблювався набагато менше. Коли йдеться про певні специфічності робочого одягу, то їх можна розглядати в контексті специфічних робочих або ремісничих груп населення. Автор наводить, наприклад, певні специфічні характеристики пастушого вбрання або вбрання візників чи торгівців.

У такому ж плані опрацьована і друга частина книги, присвячена «*шляхтовським русинам*». Це — нині не існуючий регіон, що до кінця Другої світової війни охоплював чотири села з руським населенням у найзахіднішій Лемківщині: Шляхтову, Явірки, Білу Воду та Чорну Воду. Населення цих чотирьох сіл займалося сільським господарством, головним чином годівлею волів та овець, працею в навколишніх лісах та «фурманкою» — звозом дерева в лісопилки та в навколишні місцевості. Поширеним було і дрібне різьбярство. У селі Явірки місцеві різьбярі збували свої вироби здебільшого серед курортних гостей Цшавниці. З Білої Води рекрутувалися *дротярі*. Їх шляхи сягали до Познаня, Варшави, Любліна та Києва.

У 1945—1946 роках частина русинів цих чотирьох сіл була переселена на Радянську Україну, а ті,

що залишилися, в 1947—1950 роках, стали жертвами операції «Вісла» і були депортовані на понімецькі землі західної та північної Польщі. На їх місце прибули поляки, переважно з Підгалля. Ці чотири села були віддалені від лемківських сіл Польщі і більш інтенсивні взаємини утримували з «руськими» селами Словаччини: Великим Липником, Фольварком (нині Страняни), Камійонкою, Кремпахом, Орябиною, Литмановою та іншими.

В їх одязі збереглося чимало архаїчних елементів, тотожних з наведеними описами одягу лемків Польщі, тому не вважаємо доцільним повторювати ці описи.

Майже усі назви частин народного одягу лемків Польщі притаманні і народному одягу лемків Словаччини, поселення яких розташовані з протилежного боку державного кордону.

Кожна частина одягу в книзі Ю. Старинського описана з наведенням місця його походження і, головне, з 450 високоякісними ілюстраціями, переважно кольоровими фотографіями. Унікальними є фотографії 1866-го року з Російського етнографічного музею у Санкт-Петербурзі. Є між ними й фотографії з Руської Волі, Орябини та Камійонки на території нинішньої східної Словаччини (с. 39, 203—204), а також малюнки та фотографії з другої половини XIX-го та початку XX століття з музеїв Кракова, Перемишля, Сянока, Львова та інших установ та приватних колекцій. Кожна ілюстрація точно паспортизована. Майже усе це (в оригіналах або копіях) зберігається і в архіві Лемківського ансамблю пісні і танцю «Кичера» в Легніці.

Члени «Кичери» при своїх численних виступах у Польщі та інших країнах наочно демонструють красу лемківського народного одягу.

Автор Юрій Старинський провів колосальну науково-дослідну роботу, зібравши цінний етнографічний матеріал, яким поставив пам'ятник етнічній групі лемків Польщі. Його книга стане у добрій нагоді не лише ним керованому ансамблеві, але й іншим лемківським колективам, розсіяним по цілому світі.